

Jana Kutnohorská, Martina Cichá,
Radoslav Goldmann

Etika pro zdravotně sociální pracovníky

Jana Kutnohorská, Martina Cichá,
Radoslav Goldmann

Etika pro zdravotně sociální pracovníky

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

ETIKA PRO ZDRAVOTNĚ SOCIÁLNÍ PRACOVNÍKY

Autoři:

Doc. PhDr. Jana Kutnohorská, CSc. – *Institut zdravotnických studií, Fakulta humanitních studií, Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně (nám. T. G. Masaryka 5555, 760 01 Zlín)*

Doc. Mgr. Martina Cichá, Ph.D. – *Institut zdravotnických studií, Fakulta humanitních studií, Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně (nám. T. G. Masaryka 5555, 760 01 Zlín)*

MUDr. Radoslav Goldmann – *Nemocnice v Českém Těšíně, a.s. (Ostravská 783, 737 01 Český Těšín)*

Recenzentka:

Doc. PhDr. Markéta Rusnáková, PhD.

TIRÁŽ TIŠTĚNÉ PUBLIKACE:

© Grada Publishing, a.s., 2011

Cover Photo © fotobanka allphoto, 2011

Vydala Grada Publishing, a.s.

U Průhonu 22, Praha 7

jako svou 4741. publikaci

Odpovědná redaktorka Mgr. Ivana Podmolíková

Sazba a zlom Karel Mikula

Schémata podle podkladů autorů vytvořil Karel Mikula

Počet stran 192

1. vydání, Praha 2011

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.

Názvy produktů, firem apod. použité v knize mohou být ochrannými známkami nebo registrovanými ochrannými známkami příslušných vlastníků, což není zvláštním způsobem vyznačeno.

Postupy a příklady v této knize, rovněž tak informace o lécích, jejich formách, dávkování a aplikaci jsou sestaveny s nejlepším vědomím autorů. Z jejich praktického uplatnění ale nevyplývají pro autory ani pro nakladatelství žádné právní důsledky.

ELEKTRONICKÉ PUBLIKACE:

ISBN 978-80-247-7874-7 ve formátu PDF

ISBN 978-80-247-7875-4 ve formátu EPUB

Obsah

Úvod	7
1 Filozofická a etická východiska profese	9
1.1 Filozofická východiska profese	9
1.2 Etická východiska profese	11
1.2.1 Základní etické pojmy	12
1.2.2 Základní pojmy zdravotně sociální práce	24
1.2.3 Exkurz do historie etiky	28
1.2.4 Náboženská etika	37
1.2.5 Další etické směry	40
1.2.6 Etické normy a hodnoty	43
1.2.7 Morálka individuální a sociální	46
1.2.8 Empatie	48
1.2.9 Dilematické situace	49
1.2.10 Trénink zaměřený na oblast morální volby	50
1.2.11 Potřeby člověka a jeho motivace	51
2 Etické a kulturní dimenze zdravotně sociální práce	54
2.1 Etické principy zdravotně sociální práce	54
2.2 Kulturně antropologické kontexty zdravotně sociální práce	60
3 Profesionalita zdravotně sociálního pracovníka	68
3.1 Profese zdravotně sociálního pracovníka	69
3.1.1 Teoretická východiska zdravotně sociální práce	69
3.2 Kompetence zdravotně sociálního pracovníka	72
3.3 Etika profese zdravotně sociálního pracovníka	76
3.3.1 Etické kodexy ve zdravotní a sociální práci	81
3.4 Hranice profesionality ve zdravotně sociální práci	86
3.5 Sebereflexe v práci zdravotně sociálního pracovníka	92
4 Etika zdravotně sociální práce s vybranými skupinami klientů	96
4.1 Etika a kultura zdravotně sociální práce s dětmi	96
4.1.1 Etický přístup k dítěti	96
4.2 Etika a kultura zdravotně sociální práce se seniory	105

4.2.1	Eticko-profesionální přístup zdravotně sociálního pracovníka k seniorovi . . .	108
4.3	Etika zdravotně sociální práce s lidmi zdravotně/sociálně znevýhodněnými	114
4.3.1	Eticko-profesionální přístup k člověku s handicapem	114
4.3.2	Etický přístup k člověku odlišné kultury	123
4.3.3	Eticko-profesionální přístup k jedinci sociálně vyloučenému	128
4.4	Etika a kultura zdravotně sociální práce s „obtěžnými“ klienty	131
Závěr		142
O autorech		143
Přílohy		144
Příloha č. 1	Vývoj etiky v prehistorických a historických souvislostech	144
Příloha č. 2	Mezinárodní etický kodex sociální práce – principy	150
Příloha č. 3	Etický kodex společnosti sociálních pracovníků ČR	154
Příloha č. 4	Evropská charta pacientů seniorů	159
Příloha č. 5	Případové studie	166
Slovníček pojmů		170
Seznam zkratk		173
Přehled literatury a dalších zdrojů		174
Rejstřík		185
Souhrn		188
Summary		189

Úvod

Etiku zdravotně sociální práce můžeme chápat jako studijně teoretickou disciplínu uschopňující profesionála kriticky posuzovat dilemata a problémy své praxe, též jako soubor norem, hodnot a postupů přijatelných v profesní praxi zdravotně sociálního pracovníka.¹ Východiska pojetí etiky zdravotně sociální práce jsou určena propojením zdravotní a sociální práce. Míra vzájemného propojení se odvíjí od konkrétního pojetí profese.

Konkrétní naplnění konceptu zdravotně sociálního fungování je proměnlivé, spojené s kulturou a hodnotami dané společnosti. Interpretace odpovídající podoby sociálního fungování uvnitř dané kultury je důležitou součástí poslání zdravotně sociální práce. Profesionál pomáhá při zvládnání požadavků kladených vnitřním i vnějším prostředím, jde tedy o velmi komplexní činnost.²

Charakteristickým rysem výkonu zdravotně sociální profese je požadavek na znalost klienta a jeho situace. Zde je etický rozměr práce zdravotně sociálního pracovníka, který vyžaduje hlubší poznání klienta jako osoby, aby bylo možné uvažovanou pomoc poskytnout v úzké souvislosti s jeho osobní situací. Volba přijatelného postupu intervence se odvíjí spíše od situace klienta než pouze od strategie vlastní zdravotně sociálnímu pracovníkovi, který zprostředkuje pomoc.³ Jinými slovy, pokud má zdravotně sociální pracovník vykonávat svou práci na profesionální úrovni, měl by kromě teoretických znalostí a profesní zručnosti dodržovat také určité etické principy.

Žijeme v době změny klasického paradigmatu společenských a ekonomických vztahů. To, co se nazývá finanční nebo ekonomickou krizí, lze bez nadsázky označit za krizi morálky a etiky.

Jen člověk kreativní, připravený na budoucí změny, jedinec osobnostně zralý, s dostatečnou etickou výbavou bude schopen čelit složitým situacím, které život v dnešní společnosti přináší.

Tato odborná publikace, určená v první řadě právě zdravotně sociálním pracovníkům, si klade za cíl být teoreticko-praktickým pomocníkem, průvodcem, třeba ne až do „úplného cíle“, protože i menší posun

1 Fischer, Milfait, 2008, s. 19.

2 Tamtéž, s. 76.

3 Tamtéž, s. 15.

na cestě k požadovaným morálním vlastnostem a eticky přijatelnému jednání a chování je úspěchem. Jen stěží bychom lépe vystihli, o jak náročný jde cíl, jak se to v níže uvedeném textu podařilo Karlu Čapkovi (přičemž není podstatné, že se týká mravní výchovy dětí a mládeže): *„Páni pedagogové, nikdo z nás nenapíše takovou mravoučnou knížku, která by všemu rozuměla a dovedla jakžtakž spojit křížící se etické zájmy tohoto světa. Mravní poučení, jehož by se dětem a žákům takto dostalo z různých úst, by jistě nebylo stejnorodé a jednosměrné; ale něco by z toho v mladých hlavách zůstalo, a táta doma, učitel ve třídě, život na ulici by to pomalu doplňoval a vyjasňoval; ani maličký člověk se neučí z jediného slabikáře, přes všechny výchovné osnovy. Ano, je a má a musí být jedna základní etika pro všechny lidi stejná; ale tuto základní etiku neskládá žádný filantrop, nýbrž všichni lidi dohromady svým denním a pracovním životem. A aby ta byla podána konkrétně, názorným vyučováním, příkladem, a ne poučkami, to by bylo tak dobře, že to ani nedovedu vřeleji říci.“*

Článek, z něž je tento text,⁴ Karel Čapek poprvé publikoval v Lidových novinách v roce 1923. Je z něj zřejmé, že i dnes platí to, co platilo před více než 80 lety, že jde o životní moudrost, které by si měly být vědomy současné i budoucí generace. Přejeme si, aby si jí byli vědomi i studenti, budoucí zdravotně sociální pracovníci a všichni ti, kterým se naše kniha dostane do rukou. Věříme, že tato publikace čtenáře zaujme, že si v ní každý najde „to své“, co bude moci smysluplně využít při svém studiu, své práci, v běžném životě.

Autoři

4 Čapek, K. Spisy. *Od člověka k člověku I*. Praha: Československý spisovatel, 1988. 688 s.; Kapitola Mravní výchova, s. 320–321.

1 Filozofická a etická východiska profese

1.1 Filozofická východiska profese

Člověk je holistická (celostní) bytost, to znamená, že chceme-li se jím zabývat „celostně“, nesmíme opomenout nebo jakkoliv zanedbat ani jednu složku jeho bio-psycho-sociální a spirituální dimenze. Lidská společnost je složitý systém společenských vztahů, do kterých lidé vstupují prostřednictvím své činnosti. Společenské vztahy nejsou jednoduchým spojením – kontaktem mezi lidmi, jsou to komplikované vazby, které mají svůj obsah, strukturu, funkce, dynamiku svého vývoje.⁵ Jedním z klíčových filozofických pojmů s antropologickou relevancí je pojem „existence“, v novodobém myšlení vyhrazený pouze člověku. Pojem „lidská existence“ se objevuje v myšlení S. Kierkegaarda.⁶ Není projevem nějakého obecného základu, ale označuje bytí člověka v jeho jedinečnosti, nezaměnitelnosti, konkrétnosti a především niternosti.

Podstatné je vidět člověka jako sjednocenou bytost, která dovede řídit sebe sama. Hlavním tématem rozpravy o morálce, s jejíž pomocí se snaží etika chápat a zvládat mravní dilemata, je otázka osobní odpovědnosti za jednání. Představa o individuální odpovědnosti je dokonce vtělena do zákonů, které předpokládají, že člověk je za své jednání odpovědný.⁷

Rozhodování lidí odkázaných na zdravotně sociální služby může být značně omezené, a to z důvodu sociální bezmocnosti, která může být dána situací i věkem. Navíc, člověk není atomizovaným jednotlivcem, který se rozhoduje jen na základě vlastní vůle a racionality, ale je součástí sítě sociálních vztahů. Kantovské chápání autonomie jako základu lidské důstojnosti je závislé na akceptování ostatních jako svobodných bytostí. Schopnost každého racionálního bytí zjistit správnost či nesprávnost vlastních principů a určovat svoje jednání rozumem tvoří podle I. Kanta⁸ základ lidské důstojnosti. Jen v takové

5 Sapík, 2007, s. 162.

6 Søren Kierkegaard (1813–1855), dánský filozof. Je považován za dějinného předchůdce filozofie existence.

7 Barker, 2006, s. 70.

8 Immanuel Kant (1724–1804), německý filozof. Jeho pojetí důstojnosti člověka je v díle *Základ metafyziky mravů* (1785). O jeho etice se podrobněji zmíníme v dalším textu.

společnosti, v níž každý jedná autonomně, přičemž nezasahuje do autonomie ostatních, můžeme s člověkem jednat jako s účelem o sobě samým, nikoliv jako s prostředkem pro jiné cíle. Podle Kanta s člověkem jednáme morálně, když mu předložíme takové důvody, které může považovat za objektivní, když s ním jednáme jako s rozumnou rovnocennou bytostí, hodnou úcty, která náleží každému. Kantova myšlenka jednání s druhým člověkem jako s účelem stojí v pozadí lidských práv. Ve zdravotnické legislativě našla uplatnění v principu tzv. informovaného souhlasu.⁹

Pro chápání důstojnosti člověka je důležité pochopit Kantovu etickou perspektivu, která se zaměřuje na proces morálního rozhodování jednotlivce, na univerzální princip respektu, který náleží všem lidem, a to nezávisle na jejich konkrétní osobní biografii a sociální pozici.

Pojem „sociálně“ či „sociální“ má obvykle znamenat ve „společnosti nebo příslušející ke společnosti“, přičemž společnost je chápána jako autonomní zóna aktivity tvořená organizací lidských vztahů a interakcí s určitými danými pravidly. Současné chápání práce ve zdravotnictví, sociální práce, zdravotně sociální práce se vyznačuje důrazem na respekt k lidské důstojnosti jako základního lidského práva. Jak je možné naplnit tento princip, když se člověk ocitá na hranici chápání vlastní situace? Kdy je možné činit rozhodnutí za někoho jiného?¹⁰ Pojmy „profesionalizmus“ a „profesionál“ nejsou vnímány jednotně. K roli profesionála se váží určité standardy jednání a další charakteristiky. Profesionál je vybaven teoreticky, má specifické praktické dovednosti a autoritu u klientů a společnosti. Ctí kulturu profese, včetně profesního etického kodexu, významných profesních hodnot a je oddán poslání profese.¹¹ Zdravotně sociální pracovník vstupuje do vzájemného mezilidského vztahu s klientem a dostává se do choulostivé oblasti „etického pole“. Zájem klienta musí být posuzován s ohledem na zájmy ostatních zúčastněných. Jejich souhra není přímočarou záležitostí.

Každý člověk se nějak projevuje. Vytváří si svět, ve kterém žije, a zároveň tímto vztahem ke světu si vytváří vztah k sobě samému i k jiným lidem, vytváří společnost. Lidská práce je vědomou a účelovou činností. Člověk v práci uskutečňuje vědomý cíl, účel a pro jeho dosažení mobilizuje celý svůj fyzický, intelektový a volní potenciál.

⁹ Pavlovičová, 2010, s. 142–143.

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ Fischer, Milfait, 2008, s. 93.

Práce tak ve svém nejpodstatnějším určení znamená „vlastní projev života“, způsob zviditelnění, v němž člověk realizuje své cíle, v němž vkládá do světa a do přírody své vlastní účely a záměry. Je to nejvlastnější způsob, jak si člověk osvojuje skutečnost. Práce je ve své podstatě prostorem lidského sebetvzrvání, lidské seberealizace.¹²

1.2 Etická východiska profese

Zdravotně sociální práce má široký záběr. Tak jako je neopakovatelný každý jednotlivec, jak je ve své podstatě individuální, tak je neopakovatelná a jedinečná práce s ním. Je to práce náročná na osobnostní etickou výbavu poskytovatele služeb, protože velmi často řeší dilematické situace.

Zdravotně sociální pracovník musí být člověk, který je schopen reflektovat skutečnost, který si je vědom, že může dávat, když ví, že má co nabídnout. Pomocí sebeuvědomění a sebezpozorování lze lépe plánovat a také realizovat jednání s druhými lidmi a směr sebevýchovy a sebezdokonalení. To klade na pomáhající profese odpovědnost za aktivity při uspokojování svých vlastních potřeb a potřeb klientů.

Eticky citlivý přístup předpokládá:

- Schopnost porozumět klientovi, docenit jeho způsoby uvažování a vzorce myšlení.
- Vymezení a dodržení rozsahu pomoci, která odpovídá požadavku klienta.

Zdravotně sociální pracovník může vidět další souvislosti případu, který řeší. Etický rozměr daného případu může vyžadovat schopnost vytvoření strategie možností zdravotně sociální intervence.¹³ Mezi pracovníky v pomáhajících profesích se často setkáváme se zájmem o celkové dobro klienta. Tento mnohdy intuitivně pociťovaný a zároveň eticky reflektovaný přístup akcentuje připravenost pomáhajícího pracovníka k zprostředkování holisticky zaměřené podpory klienta, a to nejen v oblasti zdravotně sociální, ale také materiální, společenské, duchovní a spirituální. Jedná se zejména o podporu klientovy snahy dosáhnout svou vlastní cestou sebeurčení a sebeuplatnění. Jde o to

12 Pelcová, 2010, s. 194–195.

13 Fischer, Milfait, 2008, s. 14–15.

umožnit mu dosažení změny ke kvalitativně lepšímu a autentičtějšímu životu. To je cíl zdravotně sociální práce a její etické dimenze.¹⁴

1.2.1 Základní etické pojmy

Etika je jedna ze základních filozofických disciplín. Je to nauka o podstatě a původu mravního vědomí, která teoreticky a normativně stanovuje, co je mravné a co nikoliv. Vedle **noetiky** (teorie poznání – viz též noetika, epistemologie, gnozeologie) a **metafyziky** (nauka o jsoucnu), tedy disciplín ryze teoretických, je **etika** filozofií praktickou, oborem, který usměrňuje naše jednání a chování v lidské společnosti, v různých životních situacích. Jinak řečeno, etika posuzuje a stanovuje „to, co je“ a „to, co byti má“ z hlediska správnosti, mravnosti a dobra.

Etika teoreticky zkoumá principy a hodnoty podmiňující jednání jedinců v situacích, v nichž se mohou svobodně rozhodovat mezi různými variantami (možnostmi) jednání.

V dějinách etiky lze vysledovat tři základní, vzájemně se prolínající proudy:

- **Deskriptivní etika**, zaměřující se na co nejexaktnější vyjádření morálních norem, postojů a názorů v různých kulturních formacích. Popisuje a empiricky hodnotí, co je a co není morální v různých sociálních skupinách a kulturách.
- **Preskriptivní etika** (normativní, deontologická), která stanovuje:
 - kritéria a podmínky dobrého či špatného jednání a podmínky vzniku a působení norem jednání a chování (teorie norem);
 - to, co by mělo být vnímáno jako nejvyšší dobro, např. blaženost (eudaimonie), štěstí, slast apod.
 Preskriptivní etika hledá odpověď na otázku, jak se má člověk chovat a proč se má chovat právě tak. Etická pravidla mají při jednání řídicí funkci. Z tohoto hlediska jsou platná nebo neplatná, což však automaticky neznamená, že to jsou pravidla pravdivá nebo nepravdivá.
- **Analytická etika** (metaetika), která analyzuje význam morálních pojmů (dobrý – zlý aj.), analyzuje principy určující mravní bytí a povinnosti.¹⁵

¹⁴ Fischer, Milfait, 2008, s. 15.

¹⁵ Blecha et al., 1995, s. 111.

Etika má dát člověku k dispozici aktuálně platná kritéria, podle nichž by mohl spolehlivě rozlišit, co je mravné a co není, co je správné a co nesprávné, co je dobré a co špatné apod. Etika má také určovat, co je onou kýženou hodnotou, k níž má jednání jedince směřovat (blaženost, požitky, dobro, Bůh atd.).

Z výše uvedeného je zřejmé, že etické principy a normy se vyvíjejí a mění v závislosti na materiálních a duchovních podmínkách společnosti.

Hlavním zájmem etiky jsou:

- Otázky a problematika **povinností člověka**, tj. to, co by jedinec dělat měl (viz deontologie)
- Otázky a problematika **hodnot a hodnotového systému**, tj. to, co utváří správné jednání a co je podstatou správného jednání (viz axiologie)

Etika jednání člověka nejen popisuje, ale i hodnotí a usměrňuje (viz normativní etika). Je zřejmé, že tak složitá filozofická problematika, jako je etika, mohla začít ovlivňovat lidskou společnost a usměrňovat jednání a chování jedinců teprve na vyšším, pokročilejším stupni vývoje myšlení a rozvoje řeči. V každé, různě dlouhé etapě dějin člověka trvalo velmi dlouho, než zvyklosti a mravy, reflektující objektivní skutečnosti dané konkrétním, vývoji odpovídajícím způsobem života, začaly být chápány jako součást společenského bytí a začaly působit ve smyslu etických hodnot obecně platných. To je také důvod, proč se chceme zabývat otázkou, ve kterých etapách vývoje lidstva mohlo být dosaženo takové úrovně myšlení a řeči, jež by umožňovala zabývat se etikou a jejími problémy. Podrobněji se tomu věnujeme v příloze č. 1 (Vývoj etiky v prehistorických a historických souvislostech).

Morální vývoj společnosti je podmíněn vývojem člověka – jedinice, a to jak vývojem rozumovým, tak citovým. Je evidentní, že období převratných vědeckých objevů a klíčových dějinných zvrátů ve svých důsledcích vedou v každé společnosti ke změně paradigmat, což musí nutně ovlivnit racionalitu i emocionalitu jedinců i celé společnosti. Tím také, dříve nebo později, v těchto situacích vždy dochází k ovlivnění (změně) stávajících morálních a etických norem.

Jako argument a důkaz by nám mohlo sloužit srovnání vývoje společenského postavení dítěte a ženy v antice, ve středověku a dnes. V antické společnosti zaujímaly žena i dítě postavení zcela podřadné. Důkazem toho, že ani ve středověku se postavení ženy příliš nezměnilo,

může být známý příběh skotské panovnice Marie Stuartovny. Její osud je dokladem toho, že ještě v 16. století, v Evropě, dokonce i v šlechtických a královských rodech, bylo možné takové jednání a zacházení s dítětem (budoucí ženou a královnou), které dnes chápeme jako naprosto nepřijatelné a zavrženíhodné, nejen jako neetické, ale i protiprávní.

Marie Stuartovna (1542–1587) byla totiž, již jako dítě předškolního věku, předurčena jako nevěsta anglickému králi. Podobné postupy nebyly tehdy mezi evropskými vládnoucími rody nikterak neobvyklé a nikdo se o jejich správnosti neodvážil pochybovat. Nikdo tehdy takový postup nepovažoval za neetický nebo protiprávní.

Ve věku 5 let byla Marie Stuartovna, v důsledku různých intrik a změn politických záměrů, přemístěna do Francie, kde byla vychovávána u francouzského dvora jako nevěsta předurčená pro francouzského krále. Toho si pak skutečně v roce 1658, ve svých 16 letech, musela vzít.

Bez ohledu na další osudy Marie Stuartovny je na tomto příkladu vidět, jak diametrálně se v následujících staletích změnilo (v relativně krátké době) etické normy ve společenském postavení ženy, jak se změnilo jednání a chování panovnických rodů. Dnes by podobné praktiky neobstály nejen před veřejností, ale ani v samotné aristokratické společnosti. Vidíme, že v současnosti si i členové panovnických rodů vybírají partnery podle své svobodné vůle, podle svého svobodného rozhodnutí, že dnes jsou běžné sňatky šlechticů i s partnery „neurozeného původu“.

V dnešní době je i v jiných otázkách situace zcela odlišná a také značně proměnlivá. V průběhu jedné či dvou generací můžeme pozorovat nepochybné, někdy přímo dramatické změny etických postojů ve společnosti. Uvedeme další příklad.

Dnes, po objasnění struktury DNA¹⁶, jsme v biologii a lékařství očitými svědky složitých problémů, vášnivých diskurzů, bojů a proměn etických postojů, a to nejen ze strany odborníků, ale i veřejnosti. Tento nový objev a z něj vyplývající souvislosti vedou k radikálním změnám hodnotících soudů v etických otázkách biologie a medicíny. Vznikají a vyvíjejí se nová etická dilemata, dříve netušená. Vidíme to např. v otázce antikoncepce, potratů, asistované reprodukce, klonování, embryonálních (kmenových) buněk, transplantací atd.

16 V roce 1953; objevitelé J. D. Watson a F. H. C. Crick.

Tyto otázky, bezprostředně se dotýkající samých (genetických) základů našeho života a zdraví, jsme až dosud posuzovali podle etických norem vycházejících z poznatků, které dnes můžeme považovat za překonané. Nyní však jsme svědky diskurzu, který hodnotí, resp. přehodnocuje vliv vědeckých objevů zásadního významu na morální postoje, hodnoty a etické normy.

Hodnocení může být kladné nebo záporné (v kategoriích dobré – špatné, správné – nesprávné, lidské – nelidské, čestné – nečestné atd.) a znamená, že konsekvence vyplývající z těchto objevů mají obecně platnou morální dimenzi. Ve vztahu k této zásadně nové vědecké problematice (a nejen k ní) hodnotíme postoje lidí (jednotlivých aktérů), a hlavně činy, které z takových objevů vyplývají.

Nové vědecké poznatky a objevy nepochybně v každé době ovlivňovaly morální klima a etické normy ve společnosti. Tím spíše to platí v současnosti, v dobách převratných vědeckých objevů. Jedinci, odborná veřejnost i celá společnost tak musí k etickým otázkám s tím souvisejícím zaujímat nové postoje.

Morální dimenze lidského jednání je v podstatě to, co nás odlišuje od **zvířat, ovládaných a řízených pudů**, a od ostatní **přírody, řízené fyzikálními zákony**.

Lidé, obdaření **rozumem** (druhou signální soustavou) a **svobodnou vůlí**, mají schopnost volit mezi jednáním dobrým a špatným, v duchu zmíněných morálních kategorií. Mají tedy **schopnost morálního rozhodování**. Za své rozhodnutí a z toho rezultující postoje a jednání je každý jedinec plně odpovědný. V morálním rozhodování hraje závažnou roli otázka platného, uznávaného **hodnotového systému** jednajících jedince a jeho **svědomí**.

Příklad, který jsme výše uvedli, ve své podstatě představuje problematiku biologicko-medicínskou, tedy otázky týkající se zdánlivě jen úzkého kruhu odborníků. Ve skutečnosti je to však tematika, která má obecný dopad, široké působení a vede, jako každý zásadně nový vědecký poznatek, k všeobecnému diskurzu.

Bohatost a šíře morálně etických postojů k této zdánlivě úzké tematice a vášnivé rozpory, které vzbuzují, jsou dalším dokladem toho, že morálně etické zásady a postoje vznikají a mění se jen velmi obtížně a složitě, i když jde o nezpochybnitelné, převratné vědecké a technické objevy, o jejichž okamžitým nebo alespoň rychlém společenském dopadu není pochyb.

Smyslem tohoto našeho historického ohlédnutí (viz též příloha č. 1) je uvědomit si, které skutečnosti a faktory historického vývoje mohou vést ke změnám etických názorů a postojů. Stejně tak je potřeba si uvědomit, že morálně etické postoje mají ve společnosti do jisté míry konzervativní charakter. To nám také ozřejmí text věnovaný historickému vývoji etiky a v této souvislosti etickým hodnotám z něj vyplývajícím (viz dále).

Než k této problematice přistoupíme, uvedeme **přehled, definice a výklad některých základních etických pojmů**, které je třeba znát pro pochopení dalšího textu.¹⁷ Ve snaze o maximální přehlednost je uvádíme strukturovaným způsobem, v abecedním řazení.

Axiologie – teorie hodnot (viz pojem „hodnota“), učení o povaze hodnot a jejich vzájemných vztazích.

Axiom – zásada nebo poučka, která se přijímá a bez důkazu považuje za pravdivou nebo také za tvrzení deduktivní teorie, přijaté bez důkazu.

Deontologie – nauka o povinnostech, součást etiky zabývající se povinnostmi. Ty jsou obvykle vytyčovány v tzv. deontologických (etických) kodexech. Vymezují povinnosti a pravidla chování v určitých profesích či oborech. Příkladem deontologického kodexu je (jsou) např. Desatero božích přikázání, Hippokratova přísaha, Norimberský kodex, Listina základních práv a svobod, Práva pacientů, Kodex sester, Kodex sociálních pracovníků apod.

Determinismus – filozofické učení o tom, že všechny jevy v přírodě i ve společnosti jsou příčinně určeny nebo předurčeny Boží vůlí. Vychází z přesvědčení, že lidské jednání je také předurčeno (determinováno) vnitřními nebo vnějšími příčinami. To je ovšem v rozporu se stoupenci názoru, že jednání jedince je dáno svobodnou vůlí, že každý má svobodnou vůli rozhodnout, zda bude jednat tak či onak (dobře či špatně). Krajní formou determinizmu je **fatalismus**. Považuje-li se jednání jedince za určené či předurčené Bohem, označujeme to termínem **predestinace**.

Diskurz – rozhovor, rozmluva nebo rozprava. Diskurzem rozumíme racionální argumenty (na rozdíl od intuitivních), reflektující formu mluvené nebo psané řeči. Diskurz používá racionální, doložitelné

¹⁷ K vysvětlení některých z nich byl použit zdroj: Petráčková, V., Kraus, J. et al. *Akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia, 2000. 834 s. ISBN 80-200-0607-9.

a prokazatelné argumenty nebo protiargumenty. Představuje racionální rozbor nějakého tématu s použitím argumentace, která má splňovat požadavek správnosti, průkaznosti a pravdivosti. Diskurz je tedy metoda rozumového dokazování nebo vyvozování důkazů. Diskurzivní myšlení ve filozofii znamená myšlenkový postup, s uvědoměním si všech souvislostí a všech jednotlivých článků logicko-deduktivního uvažování.

Diskuze – slovní výměna názorů o daném tématu, jejímž cílem je vyjasnění nebo vyřešení diskutovaného problému. Na rozdíl od diskurzu lze v diskuzi používat i argumenty nepodložené, neprůkazné, argumenty, které nemusí splňovat nároky na správnost a pravdivost. Termín diskuzní nebo diskutabilní znamená, že takto označená skutečnost je nejasná, sporná, nedefinitivní.

Epistemologie – teorie poznání, zejména vědeckého poznání. Prakticky totéž znamenají termíny gnozeologie a noetika. Jsou to termíny pro označení filozofické disciplíny zabývající se původem, náplní a výsledky vědeckého poznání („vědění o vědění“). Původem či zdrojem poznání může být např. zkušenost (empirizmus) nebo pochybování (skepticizmus) nebo také diskurz (diskurzivní poznání). **Agnosticismus** naopak popírá možnost poznání vůbec. Viz také níže – pojem „hermeneutika“.

Etika (z řeckého *ethos* = *mrav, zvyk, obyčej*) – filozofická disciplína zabývající se mravností, původem a podstatou morálního vědomí a jednání. Nauka o správném jednání, mravouka nebo také praktická filozofie, čímž se míní filozofie v praxi, v životě, v každodenních životních situacích. Jak už bylo řečeno, etika posuzuje vztahy ve společnosti a z hlediska morálky stanovuje to, co je a co by býti mělo. Můžeme ji chápat jako:

- Vědu o morálce, která usiluje o vysvětlení mravních skutečností ve společnosti za pomoci vědeckých disciplín, jako jsou biologie, psychologie, sociologie a jiné obory.
- Vědu, která teoreticky a kriticko-normativně stanoví, co je mravné a co nikoliv. Zkoumá podstatu a funkci morálky, mravního vědomí. Zkoumá determinizmus a svobodu rozhodování a jeho vliv na to, co je a co býti má.

Étos – mravní základ, charakter (étos člověka, vědce, politika, lékaře, soudce, kněze, étos nějaké instituce nebo národa, étos uměleckého či vědeckého díla). Étos je určitá množina morálních norem, která

ovlivňuje postoje a jednání jedinců nebo skupin a vede ke konkrétnímu způsobu jednání. Pojem „étos“ není totožný s pojmem etika nebo morálka. Je užší a vyjadřuje především jevy a hodnoty, které jsou určující pro jednání jedinců, skupin nebo profesí.

Eudaimonie (eudaimonizmus) – jeden ze základních pojmů etiky, znamenající osobní štěstí, blaženost, slast, příjemnost. Je to jeden z filozoficko-etických principů, který se prolíná všemi etickými směry. Dosažení štěstí a blaženosti pokládá eudaimonizmus za cíl snažení každého jedince. Etické je vlastně každé jednání, které směřuje k eudaimonii. Chápání blaženosti je v různých etických směrech či školách různé. Epikurejci ji viděli v slasti, stoikové v tom, co je užitečné a rozumné, Sokrates v moudrosti a vědění, Platon v pravdě a poznání. Eudaimonie chápaná výhradně naturalisticky by sice vedla k osobní blaženosti, jednání jedince by však nasměrovala k čirému požitkářství.

Gnozeologie – viz pojem „noetika“.

Hermeneutika – původní náplní tohoto pojmu je teorie a umění výkladu Bible a jiných náboženských a mytologických textů (z hlediska obsahového i jazykového) a jejich interpretace. V moderní době chápeme hermeneutiku jako filozofickou metodu, která pojímá **poznání jako porozumění** (na rozdíl od metod poznání popisných a vysvětlujících). Viz též pojmy epistemologie a noetika.

Hodnota – obecný pojem pro všechno, čeho si ceníme a vážíme. Hodnota je to, co považujeme za důležité, cenné a významné pro jedince. Hodnota je to, proč dáváme něčemu přednost před něčím jiným, hodnota je to, co naši volbu určuje a do jisté míry způsobuje, že naše svobodná volba není tak „úplně svobodná“.

Hodnota je vlastnost, která uspokojuje nějakou potřebu nebo libost jedince. Potřeba jedince totiž závisí především na vůli a libost na citu. Hodnota tedy znamená něco subjektivního, co závisí více na citu než na rozumu, ať už jde o věc hmotnou nebo o čin.

Ve filozofii a v sociální sféře chápeme hodnotu jako vlastnost jevů, dějů a činů, která určuje jejich pozitivní nebo negativní význam pro jedince nebo pro společnost.

V roce 2005 proběhlo na vybraných středních školách v České republice kvantitativní dotazníkové šetření na vzorku 855 lidí, které mělo za cíl zmapovat hodnotové orientace adolescentů ve věku 16–20 let (Preissová Krejčí, 2005). Respondentům byla předložena baterie 14 hodnot, které měli klasifikovat způsobem užívaným ve školní výuce v ČR (škála 1–5). Ve shodě s dosavadními výzkumy se na prvních místech umístily hodnoty

zdraví (98 % respondentů), přátelství (97 % respondentů), rodina (95 % respondentů) a láska (91 % respondentů). Pořadí hodnot v hodnotovém žebříčku bychom mohli shrnout v následujícím sestupném pořadí: 1. zdraví, 2. přátelství, 3. rodina, 4. láska, partnerství, 5. vzdělání, 6.- 7. být užitečný druhým a úspěšnost ve škole, 8. volnočasové aktivity, 9. peníze, majetek, 10. dobře vypadat, 11. náboženství.¹⁸

Součástí etiky je také morální hodnocení, kdy hodnotu posuzujeme srovnáváním s určitým standardem, vzorem nebo zvykem. Např. hodnotu činu nebo určitého jednání posoudíme kladně, když odpovídá zvyklému vzoru, shoduje-li se s ním. Podle toho označíme výsledné jednání za etické nebo neetické, mravné nebo nemravné. Máme-li si hodnoty uvědomovat a srovnávat je, musíme mít hodnotový cit, podle něhož si vytváříme určité pořadí – **hierarchii hodnot**. Hierarchie hodnot při posuzování etických problémů znamená, že by měla být upřednostňována ta hodnota, která stojí z hlediska etických kategorií výše. Toto označujeme jako **hodnotový cit**. Jeho pěstování by mělo být nedílnou součástí myšlení, komunikace a vzdělávání.

Můžeme například poměřovat statečnost, ctižádost a věrnost. Tyto vlastnosti znamenají z hlediska mravního jednání kladnou hodnotu. Jsou kvalitativně rovnocenné? Nebo je možné některou z nich upřednostnit? Nebo se jejich subjektivní hierarchie může měnit v různých životních situacích, v různých povoláních, v různých druzích lidského jednání, např. v boji za spravedlivou věc, v lásce, v pracovních vztazích, v umění apod.?

Studiem hodnot se zabývá jednak axiologie, jednak etika.

Kodex – volný nebo systematický soubor doporučení určitého oboru. Např. právní kodex (kodex církevního práva, kodex rodinného práva), etický kodex, mravní kodex, potravní kodex apod.

Láska – citově pozitivní sociální vazba, citový vztah přichylnosti (láska mateřská, rodičovská, erotická, charitativní, láska k bližnímu). Milovat a být milován je jedna z nejsilnějších potřeb člověka. V etickém kontextu Lévinas¹⁹ definuje lásku jako „vědomé, účinné a dobrovolné přijetí „Jiného“ do vlastního života, ochotu být rukojmím za druhého“.²⁰

18 Preissová Krejčí, Čadová, 2006 [online].

19 Emmanuel Lévinas (1906–1995), francouzsko-židovský filozof. Zabýval se zejména fenomenologií, judaizmem a etikou.

20 Sokol, 1998, s. 318.

Legalita (z *lat. lex = zákon*) – zákonnost. Znamená to postup podle zákona bez ohledu na to, zda je zákon správný a náležitý. Legální je tedy to, co se děje (koná) podle zákona, ať je zákon z hlediska kvality jakýkoliv, tj. dobrý nebo špatný. Opakem legality je ilegalita, což je jednání (konání) nikoli podle zákona, tedy protizákonné.

Legitimita (z *lat. legitimus = zákonný, zákonitý, náležitý, správný*) – vyjadřuje oprávněnost zákonných norem (nebo také státní moci) na základě hodnot a právních norem, které jsou správné, náležité a etické. Vztah legality a legitimacy pochopíme nejlépe na příkladu rasistických zákonů nacistické Velkoněmecké říše. Persekuce Židů probíhala podle Norimberských zákonů, tehdy v Německu platných, byla tedy legální. Nebyla však a nikdy nemohla být legitimní, neboť to byly zákony špatné, nemravné, neetické, popírající základní lidská práva.

Logika (z *řec. logos = slovo, rozum, řeč, důvod*) – nauka o myšlení, nauka o zákonech správného myšlení, nutného k vědeckému poznání, které staví na přesnosti, správnosti a pravdivosti.

Metafyzika – nauka o bytí a jsoucnu (viz také pojem „ontologie“).

Morálka (z *lat. mos = mrav, zvyk, obyčej, povaha, mravnost*). Z filozofického hlediska znamená morálka sféru chování a jednání lidí, posuzovanou a hodnocenou z hlediska etických hodnot. Je to proměnlivý, historicky podmíněný souhrn hodnotících soudů, pravidel, názorů, ideálů, norem a institutů, jimiž se lidé ve svém praktickém jednání řídí. Morálka jako normativní systém představuje vnitřní sankce jedince, které limitují (omezují) jeho jednání. Tyto morální normy vyplývají z dohody vzešlé z diskurzu o dobrém a špatném (správném a nesprávném), který v normativní formulaci vyústí.

Pojem „morálka“ se často ztotožňuje s etikou, což je však třeba odlišovat. Morálka představuje pravidla lidského chování a jednání a odpovídá pravidlům a hodnotám, k nimž je jedinec vázán osobně, zatímco etika odpovídá pravidlům a hodnotám obecně, veřejně uznávaným.

Morálka se zakládá na hodnotících soudech o tom, zda jednání jedince koliduje nebo nekoliduje s morálními záměry a zájmy druhých. Morálka znamená také plnění povinností vyplývajících z mravního uvědomění. V podstatě jde o jedince ve vztahu k mravním normám. Morálka představuje formální aspekt mravnosti, tj. shodu jednání s morálním cítěním a svědomím. Základem morálky je víra v závaznost mravních norem, platných v dané době pro jedince, skupinu,